

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 44

מנהגי חודש אלול

ימי אלול ועשרת ימי תשובה מסוגלים לתשובה וקרבת ה' יותר משאר ימות השנה, שכן מצינו שבימים אלו התרצה ה' למחול לישראל על חטא העגל. שהרי בראש-חודש אלול עלה משה רבנו להר-סיני בפעם השלישית, כדי לקבל את הלוחות האחרונים, והעבירו שופר במחנה לבל יטעו שוב לעשות עגל. לאחר ארבעים יום, ביום-הכיפורים, ירד והלוחות בידו, ובישר לישראל שנתרצו לפני הקב"ה, וקבעו הקב"ה יום סליחה ומחילה לדורות. על-כן, כל אותם ימים שמתחילת אלול ועד יום-הכיפורים הם ימי רחמים ורצון.

אמרו חז"ל: "היה דוד יודע שעתיד בית-המקדש להיות חרב, והקרבות יהיו בטלים, והיה מצטער על ישראל, במה יהיה כפרה לעוונותיהם. ואמר הקב"ה לדוד: בשעה שהצרות באות על ישראל בעוונותיהם, יעמדו לפניי יחד באגודה אחת, ויתוודו על עוונותיהם לפניי, ויאמרו לפניי סדר סליחה [=ג' מידות], ואני אענה אותם. ובמה גילה הקב"ה זאת, אמר ר' יוחנן בפסוק (שמות לד): 'ויעבור ה' על פניו ויקרא 'גו'. מלמד שירד הקב"ה מן הערפל כשליח ציבור שנתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה, וגילה למשה סדר סליחה. ובשעה שישראל מתקבצים לפניי ועומדים באגודה אחת לפניי ואומרים לפניי סדר סליחה - אני אענה אותם. שנאמר: "ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו". (תהילים כ; י). (תנא דבי אליהו זוטא פרק כג).

אלול ועד יום הכיפורים⁸. והטעם למנהג קדמון זה, כנגד ארבעים יום שבהם עלה משה רבנו להביא את הלוחות השניות ולבקש מחילה עבור עם ישראל, עד יום הכיפורים שבו נתרצה ה' לישראל ואמר למשה "סלחתי כדברך"⁹.

טעמים נוספים לאמירת סליחות במשך ארבעים יום, כדי לתקן ארבעים יום שהיו המרגלים בארץ ישראל, ויום ארבעים שעשו את העגל, וארבעים יום של יצירת הולד, וארבע יודין דשם ע"ב, וארבע עולמות אבי"ע שכל אחד מהם כלול מעשר¹⁰.

האשכנזים נוהגים לומר סליחות החל ממוצאי שבת שלפני ראש השנה¹¹. אם חל ראש השנה ביום ב' או ג' מתחילים האשכנזים "סליחות" במוצאי שבת בשבוע שקודם לכן, בכדי לומר סליחות לכל הפחות ארבעה ימים קודם ראש השנה. שבצירוף עם ימי הסליחות שבעשיית יהיו סה"כ עשרה ימים¹².

מה הטעם למנהג האשכנזים לתקוע בשופר בחודש אלול, ומה הדין אם התפלל יחידי האם יש חיוב ללכת ולשמוע או שזה חובה על הציבור בלבד?

מנהג האשכנזים לתקוע בשופר אחר תפילת שחרית בכל חודש אלול, זכר

שאלות יש לפנות לסופר סת"ם מומחה), ואין צורך לשלוח את המזווה להגהת מומחה או הגהת מחשב כיון שכבר עברה בדיקה של חסרות ויתרות⁵.

על איזה דברים צריך להקפיד כשמוריד את המזווה כדי לשלוח אותם לבדיקה?

יש לסמן על כל מזווה מאיזה דלת היא נלקחה, כדי שאחר הבדיקה יחזיר אותה לאותו מקום, כי יש מקומות שחייבים במזווה מהתורה ויש מקומות שחייבים רק מדרבנן, או מספק בלבד, ואם יעביר את המזווה מפתח שחייב במזווה מהתורה לפתח שחייב במזווה רק מדרבנן או מספק, נמצא מוריד את המזווה מקדושה גבוהה לקדושה קלה⁶.

יש להשתדל להחזיר את המזווה למקומם כמה שיותר מהר שלא יישאר הבית בלי מזווה, אם הבדיקה תמשך יותר מיממה כגון ששלח לסופר מעיר אחרת, ויחזיר לו את המזווה רק למחרת, יש להשאיר את המזווה הפתח הראשי ולשלוח את שאר המזווה לבדיקה ויבדוק אותה בזמן אחר כדי שלא יישאר הבית בלי מזווה זמן רב⁷.

מה הטעם למנהג הספרדים לומר סליחות בכל חודש אלול?

מנהג הספרדים ועדות המזרח לקום באשמורת הבוקר לומר סליחות החל מב'

האם יש חובה לבדוק את התפילין והמזוזות בכל שנה בחודש אלול?

מנהג חסידים ואנשי מעשה לבצע בדיקה לתפילין ולמזוזות בחודש אלול¹.

מצד ההלכה ומעיקר הדין אם התפילין נקנו מסופר ירא שמים ועברו הגהת ממוחה, אין חיוב לבדקם אפילו אחר כמה שנים², אבל מזוזות אפילו אם עברו בדיקת מומחה יש חיוב לבדוק אותם אחת לשלוש וחצי שנים³.

אם יש חשש לשלימות התפילין כגון שהשאיר אותם ברכב ביום חם, או שנרטבו בגשם או מזיעה, יש לבדוק אותם ולברר שלא נמחקו האותיות או נפסלו⁴.

האם צריך לשלוח את המזוזות להגהת מומחה או שאפשר לבדוק אותם בעצמי?

אם המזווה עברה הגהת מומחה לפני שקבועה בפתח, הבדיקה הנדרשת אחר שלוש וחצי שנים היא בדיקה על שלימות הכתב שלא נשבר או התקלף, וכן שלא התרטבה המזווה מחמת שטיפות או לחות. האם יש סדקים או קרעים בקלף המזווה. מעיקר הדין בדיקה זו יכולה להתבצע באופן עצמאי שיקרא מתוך המזווה מילה במילה ויבדוק הכתב נקי וברור, (במידת הצורך אם מתעוררות

8 שו"ע סימן תקפא סעיף א. וביום ראש חודש אלול עצמו אין אומרים סליחות.

רמ"ע מפאנו עט, משנ"ב ס"ק א. כה"ח א.

9 משנ"ב שם ס"ק א.

10 כה"ח סימן תקפא אות יד.

11 רמ"א שם.

12 עיין הגאון תקפ"א אות ח' ומשנ"ב ס"ק ו.

1 מטה אפרים סימן תקפא סעיף י. קיצושו"ע סימן קכח סעיף ג.

2 שו"ע או"ח סימן טל סעיף י.

3 שו"ע יו"ד סימן רצא סעיף א.

4 מג"א שם ס"ק יד.

5 שו"ת חתם סופר יו"ד סימן רפג. פת"ש סימן רצא אות ג.

6 שו"ת מנחת שלמה ח"ב סימן צו אות כד.

7 המזווה והילכותיה סימן יט סעיף יח. הליכות מועד אלול עמוד נט.

לתקיעה שתקע משה רבנו כשעלה להר, וכדי להזהיר את העם ולעורר את ליבם לתשובה, כמו שנאמר בפסוק "אם יתקע שופר בעיר, ועם לא יחרדו" (עמוס ג, פסוק ב), וכן כדי לערבב את השטן שלא יקטרג על עם ישראל¹³.

תקנה זו היא חובת הציבור, אולם המתפלל ביחידות אינו תוקע אחר תפילתו¹⁴. ציבור שלא תקעו אחרי התפילה בשחרית יתקעו אחרי תפילת מנחה¹⁵, אבל בלילה אין לתקוע כלל גם לא כדי להתלמד¹⁶.

מה הזמן הראוי ביותר לאמירת סליחות?

הזמן המשובח לאמירת הסליחות הוא באשמורת הבוקר, כלומר בשלוש השעות האחרונות של הלילה¹⁷, זמן זה הוא עת רצון מיוחדת לפי שהקב"ה שט בעולמות בלילה, ובג' שעות אחרונות בבוקר שט הקב"ה בעולם הזה שנאמר (תהלים פח) "אליך ה' שוועתי ובבוקר תפילתי תקדמך", ואז הוא עת רצון, על כן מבקשים הסליחות ותחנונים בזמן ההוא¹⁸.

מי שקשה לו לומר סליחות באשמורת הבוקר, האם עדיף שיאמר סליחות בחצות לילה או בבוקר אחרי הנץ החמה? ומהם הזמנים הנוספים בהם אפשר לומר סליחות במשך היום?

מנהג קדום לומר סליחות מיד לאחר חצות הלילה, משום על פי הזוהר הקדוש גם זמן זה הוא עת רצון גדול¹⁹. וכן היה מנהג הבעש"ט הק' זי"ע²⁰. לשיטתם זמן חצות הלילה עדיף על אמירת הסליחות ביום אחר הנץ החמה. ויש דעות שעדיף לומר בבוקר אף לאחר הנץ החמה, ולא בחצות הלילה, חוץ מהיום הראשון של סליחות שנהג לומר סליחות במוצאי שבת, בחצות²¹.

מי שקשה לו לומר סליחות בחצות הלילה או באשמורת הבוקר, יאמר יחד

עם הציבור בבוקר קודם תפילת שחרית, או לפני תפילת המנחה עד השקיעה.

מכל מקום בלילה הראשון של הסליחות למנהג האשכנזים, שבו אומרים את הפיוט "במוצאי מנוחה", רבים מקפידים לומר סליחות בעוד לילה, או לפני עלות השחר - שאז הוא הזמן המובחר ביותר, או מיד אחר חצות הלילה, שגם אז הוא זמן מובחר²².

מקומות בחו"ל שקשה לארגן מניין לסליחות אחר חצות הלילה או באשמורת הבוקר, האם רשאים לארגן סליחות בלילה קודם חצות הלילה?

לדעת המקובלים אין לומר בשום אופן סליחות בלילה קודם זמן חצות. כי הזמן הראוי לאמירת הסליחות הוא דווקא לאחר חצות הלילה, שאז היא שעת רחמים, ולפני חצות הלילה הוא זמן של דין, שאינו ראוי כלל לסליחות. לשיטתם אין לומר סליחות קודם חצות לילה גם אם על ידי כך יתבטלו לגמרי מאמירת הסליחות²³.

יש מקילים כהוראת שעה ובשעת הדחק, כלומר ציבור שאינו מצליח להתארגן לקימה מוקדמת בבוקר לאמירת הסליחות, ורוצים לקרבם לעבודת ה' יכולים לומר את הסליחות לאחר סיום השליש הראשון של הלילה²⁴.

ובספר משמרת שלום (מקוידנוב) כתב שנהגו כמה צדיקים וגדולים לומר סליחות קודם חצות הלילה²⁵, משום שקשה להם להמתין עד חצות ומקדימים לומר סליחות, אך יקפידו שיהיה על כל פנים באשמורת האמצעית של הלילה שהוא לערך כשעתים קודם חצות ולא קודם לכן.

ויש שכתבו ליישב המנהג של המקלים לומר לפני חצות לבני חו"ל, ואמרו ששעת חצות תלוי בזמן חצות לפי שעון ארץ ישראל שאז מתעוררים הרחמים, ועל כן במקומות שבחו"ל שהוא עדיין

תחילת הלילה, אבל אם באותו זמן בארץ ישראל הוא כבר שעת חצות, מותר לומר סליחות ותחנונים²⁶. ורבים חולקים בזה.

הנהגים לומר סליחות באשמורת הבוקר קודם תפילת שחרית, האם צריכים לברך "ברכות התורה" קודם אמירת הסליחות?

אסור ללמוד תורה לפני שמברכים את ברכות התורה. נחלקו הפוסקים האם קריאת פסוקים בדרך של תפילה ותחנונים נחשבת ללימוד תורה ואסור לקוראם קודם ברכת התורה. לדעת השולחן ערוך יש לברך ברכת התורה גם קודם קריאת פסוקים ותחנונים²⁷. הרמ"א פסק שמותר לומר פסוקים ותחנונים קודם ברכות התורה, שהרי בימי הסליחות נוהגים לומר סליחות תחילה, ואחר כך מברכים ברכות התורה²⁸. אולם במשנ"ב כתב שהמנהג כדעת השו"ע שאף שאומר הסליחות בדרך תחנונים, יברך ברכות התורה קודם לכן²⁹.

האם צריך לשנות בנוסח הסליחות כשאומרים אותם ביום או בחצות לילה, כדי שלא ישמע כדובר שקר?

בנוסח הסליחות יש התייחסות בפיוט לזמן אמירת הסליחות, כגון "רצה עם לך שיחר, לחלות פניך במעמד השחר", "הט אוזן לשועם בתפילת השחר", או "חצות לילה לך קמו עבדיך במהללם", או בנוסח אשכנז "ורצה אמירתם בעוד לילות", "שחר קמתי", "באשמורת הבוקר", וכדומה. יש שכתבו שאין זה כדובר שקר אלא כוונת הפיוט על כלל ישראל האומרים את הסליחות בזמנם הראוי, למעט בידוי שאומר "ריבוננו של עולם אתוודה על עבירות קלות כבחמורות לילה לסוף אשמורות", שמפרש פעולה שהוא עושה כעת ויש לדייק בה. אולם יש מחמירים מאוד לדלג גם בשאר המקומות את הביטוי שלא מתאים לזמן בו הוא עומד³⁰.

13 טור שם. ועיין ב"ב" שםבאר מדוע הוצרך הטור להביא ב' טעמים אלו, כדי ללמדנו שקול השופר הוא הגורם להחירי את העם, ולא די סתם בהעברת קול בעלמא, ועוד בא ללמדנו שהשופר גם מועיל להחזיר את העם בתשובה, ולא רק למנוע מלחטוא.

14 ציץ אליעזר חלק יב סימן מח עיי"ש טעמים לכך ושכן המנהג.

15 שו"ת אגרי"מ ח"ד סימן כא אות ה.

16 ערוה"ש שם סעיף יב. פסקי תשובות שם אות ג.

17 שו"ע תקפא, סעיף א, מטה אפרים ס' תקפא יא.

18 משנ"ב ס"ק א. ובספר 'מאיר עיני חכמים' הוסיף עוד טעם, לפי שידוע שהמלאכים אינם אומרים שירה בלילה, כמו שמצינו במדרש רבה (בראשית עח, ג) אצל שרו של עשו שביקש מיעקב אבינו "שלחני כי עלה השחר", שהגיע הזמן לומר שירה, וע"כ בתחילת הלילה הקב"ה שט בעולמות ואינו שומע שירה ובסוף הלילה כששט בעוה"ז ושומע שירה מבני ישראל אז נתעורר רחמים רבים על בני ישראל והוא עת רצון שיתקבלו התפילות.

19 שו"ת אגרות משה (חלק ב' סימן ק"ה). וכתב הפסקי תשובות (שם) לאלו שאין יכולים להשכים קום לפני עלות השחר, יעדיפו לומר סליחות לאחר חצות הלילה מאשר לדחות אמירת הסליחות לאחר שהאיר היום, וכך דעת הגר"ח קניבסקי בספר אשי ישראל (פרק מ"ה הערה י"ב).

20 כן כתוב במכתב של נכדו ה'דגל מחנה אפרים' זצ"ל לאחיו הרה"ק רבי

ברוך ממעוז'בוז' זצ"ל.

21 הליכות שלמה (ראש השנה פרק א' אורחות הלכה). הרה"ק רבי אלימלך מדינוב זצ"ל בספרו 'אגרא דפרקא' כותב, שמנהג כמה צדיקים לאחר את זמן אמירת הסליחות בציבור ולאמרו אחר הנץ החמה, ומציין לכתוב בזה"ק (ח"א דף קעח).

22 מטה אפרים תקפא, יא.

23 ברכי יוסף שם ס"ק א, ב. משנ"ב סימן תקסה ס"ק יב.

24 אג"מ או"ח ח"ב קה.

25 וכן המנהג בגור ובקארלין, וכתב שם, שכמעט ברור לו ששמע מאביו שכן היה נוהג הרה"ק מרוז'ין זצ"ל לומר הסליחות לפני חצות.

26 ספר 'מחשבת עצה' בקונטרס פרפראות לחכמה סימן ח, דע"ד ע"ב, ועיין עוד בשו"ת יחיה דעת ח"א סימן מו, ובספר חזון עובדיה ימים נוראים עמוד ד.

27 שו"ע סימן מו סעיף ט. הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סימן קד), יבי"א ח"ט סימן קח ואם הזמן מצומצם, המיקל לברך ברכות התורה לאחר הסליחות, יש לו על מה לסמוך. חזו"ע ימים נוראים ה. ג פט

28 רמ"א שם בשם מהרי"ל.

29 משנ"ב סימן מו ס"ק כז.

30 מטה אפרים סימן תקפ"א סעיף יא. ערוך השולחן שם סעיף יד. הליכות מועד עמוד לד.